

ГРОМАДЯНСЬКА АКТИВНІСТЬ ОНЛАЙН: ДО СОЦІОЛОГІЧНОГО ПОРТРЕТУ УКРАЇНСЬКОГО КОРИСТУВАЧА ІНТЕРНЕТУ

Бойко Н. Л.,
*кандидат соціологічних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту соціології НАН України*

В статті розглядаються особливості громадянської онлайн активності українців та окреслюються соціологічні характеристики українського інтернет-користувача, який сьогодні реалізує громадянську онлайн активність. Дослідження базується на матеріалах всеукраїнського соціологічного опитування.

В статье рассматриваются особенности гражданской онлайн активности украинцев и описываются социологические характеристики украинского интернет-пользователя, который сегодня реализует гражданскую онлайн активность. Исследование основывается на материалах всеукраинского социологического опроса.

In the article are issued the features of the civil online activity of Ukrainians and are considered the sociological characteristics of the Ukrainian Internet user, which describes implements civil online activity today. The research is based on the materials of the all-Ukrainian sociological survey

Ключові слова: Інтернет, громадянська активність, активність онлайн, користувачі Інтернету.

Постановка проблеми. Громадянська онлайн активність доволі нове соціальне явище на відміну від звичних оффлайн форм громадянської активності, які мають багатовікову історію. Сьогодні практично відсутні фундаментальні дослідження громадянської активності в Інтернеті, до того ж це стосується як зарубіжного, так і вітчизняного науково-дослідницького поля. Звичайно така активність є досить новим соціальним феноменом, проте той вагомий вплив мережі на сучасні суспільні процеси, який спостерігається сьогодні, значно актуалізує та потребує ретельних досліджень громадянської онлайн активності. Окреслення соціологічного портрету українського користувача мережі Інтернет, який тою чи іншою мірою реалізує онлайн громадянську активність допоможе усвідомити особливості соціального суб'єкта, який сьогодні виявляє таку активність в мережі та дослідити, яка саме громадянська активність є найбільш популярною в українському онлайн просторі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Свій внесок в дослідження громадянської активності в українському суспільстві зроблено в роботах Є. Головахи, Г. Зеленько, О. Куценко, М. Міщенко, В. Степаненко, О. Різника та інші. Питань політичної комунікації в мережі торкаються в своїх роботах С. Барматова, С. Гнатюк, С. Даниленко, Д. Дубов, О. Ожеван та ін. Проте фундаментальні дослідження громадянської активності онлайн в соціології на сьогоднішній день практично відсутні. Така активність є досить новим соціальним феноменом та потребує ретельних досліджень з огляду на значущість та вагомий соціальний вплив в сучасному суспільстві. Серед мало чисельних досліджень феномену громадянської активності в Інтернеті можна виділити роботи В. Бенетта та А. Сегерберка, В. Бімбера, Л. Весник-Альжевика, М. Постера, С. Отеса, Ш. Вега [1–5]. Досліджуючи громадянсько-політичної активності в мережі, Шандор Вега зазначає, що Інтернет є одним із ключових ресурсів для незалежних активістів та електронних активістів [6]. В українському науковому полі дослідження громадянської онлайн активності на всеукраїнському рівні, а не окремих онлайн кейсах, практично відсутні, як і дослідження соціологічних характеристик користувача, який реалізує громадянську активність в мережі Інтернет.

Метою даної статті є розгляд особливостей онлайн громадянської активності українців та окреслення соціологічного портрету українського інтернет-користувача, який сьогодні реалізує громадянську онлайн активність.

Виклад основного матеріалу. Події останніх років засвідчують, що Інтернет сьогодні все частіше стає актуальним соціальним ресурсом впливу на різноманітні суспільні процеси. Це підтверджують чисельні події останніх років, які демонструють вагомість такого впливу в сучасному

глобальному світі. Можна згадати, наприклад, нещодавній скандал, пов'язаний з соціальною мережею Фейсбук – коли стало відомо, що маніпулювання в мережі мали неабиякий вплив і на результати виборів президента в США, і на результати голосування по Brexit у Великобританії. Інтернет сьогодні стає невід'ємним складником громадянсько-політичного життя і в сучасному українському суспільстві. Так, наприклад, восени 2013 року миттєвою онлайн реакцією мережі на жорсткий розгін студентів на Майдані наприкінці листопаду став пост у соціальній мережі Фейсбук Мустафи Найєма (відомого та популярного блогера і журналіста, а наразі й депутата Верховної Ради України), в якому він зазначив – «ви як хочте, а я завтра виходжу на Майдан, хто зі мною?». І сотні людей (фоловерів блогера в соціальній мережі) відгукнулися на цей заклик та вийшли на вулицю, надавши приклад для інших громадян країни. Мережа сьогодні стає простором соціально-політичної громадянської активності українців, простором в якому вони реалізують свої політичні, громадянські та соціальні запити. Сьогодні міністри активно ведуть сторінки у соціальних мережах, розповідаючи про ситуацію в країні, свої рішення і досягнення та отримуючи тисячі коментарів до своїх постів. Блогери стають відомими та отримують роботу у владних структурах або потрапляють до депутатського корпусу після того, як їхні сторінки в соціальних мережах набувають популярності в зв'язку з постійним зростанням кількості дописувачів. Волонтери, які закликають допомагати армії, переселенцям, хворим тощо, створюють спеціальні групи в соціальних мережах.

Наші попередні дослідження динаміки громадянської онлайн активності засвідчують, що з кожним роком все більше громадян України обирають Інтернет, як ефективний засіб реалізації таких запитів. Українські громадяни сьогодні розглядають Інтернет як новітній канал суспільного впливу на владу. Попри загальну досить низьку оцінку різних можливостей впливу на владу, Інтернет, як імовірний контрольний ресурс суспільства, розглядається громадянами частіше, ніж такі ресурси впливу суспільства на владу, як міжнародні організації, політичні партії, суд та правоохоронні органи, громадські організації. Такою ж популярністю як Інтернет, користуються лише такі ресурси впливу суспільства, як ЗМІ та участь у виборах [7]. Крім того, дослідження виявили основну загальну тенденцію онлайн активності останніх років – зростання в суспільстві потреби в отриманні різноманітної політичної новинної інформації онлайн та збільшення політично-забарвленої неформальної комунікації, обговорення політично-громадянської проблематики в мережі. Відбулась вагома політизація активності українських громадян в інформаційно-комунікаційному просторі. І такий специфічний процес політичного забарвлення Інтернет-активності безсумнівно впливає на всі суспільні процеси в країні.

Все це актуалізує аналіз громадянської активності Інтернет спільноти, і питання, що саме українці роблять в мережі, і які користувачі найактивніше проявляють громадянську активність онлайн, сьогодні набуває шаленої актуальності.

Результати наших багаторічних досліджень динаміки та особливостей Інтернет-практик українських користувачів засвідчують, що українці постійно нарощують та урізноманітнюють свою Інтернет-активність. За результатами моніторингу Інституту соціології НАНУ у 2017 році 69,2% українців зазначили, що користуються Інтернетом. Активно користуються Інтернетом як молодь (96%), так і особи середнього віку (80,3%). Зростає і група літніх українців (35,4%), які долучаються до переваг всесвітньої мережі. Наше дослідження фіксує впевнене зростання кількості користувачів Інтернету і в маленьких містах, і у сільській місцевості. Дослідження 2016 року засвідчило високу інтенсивність використання мережі. Переважна більшість українських користувачів (67%) зазначали, що користуються Інтернетом декілька разів на день, 26%д – декілька разів на тиждень.

Для аналізу особливостей громадянської онлайн активності українських користувачів Інтернету ми використовували як базове, таке питання: «Яку активність Ви проявляєте в мережі Інтернет?», подане в моніторингу Інституту соціології НАНУ (Моніторинг ІСНАНУ є комплексним всеукраїнським соціологічним дослідженням стану українського суспільства. Вибірка (1800 чоловік), репрезентує доросле населення України у віці від 18 років за усіма основними соціально-демографічними показниками. Альтернативами відповідей в даному запитанні стали різні прояви такої активності, яку можуть здійснювати українці в Інтернеті-мережі сьогодні.

Аналіз особливостей громадянської активності українців засвідчив, що у 2017 році, як і в попередні роки мережу переважно використовують задля отримання різноманітної соціально-політичної інформації: «читаю інформацію на сайтах різноманітних державних і недержавних організацій» (39,3%); «відстежую новини суспільно-політичного життя» (41,5%); «читаю блоги, сторінки політиків, громадських діячів» (13,7%).

Близько 12,7% українських користувачів реалізують якусь громадсько-політичну неформальну онлайн комунікаційну активність, обираючи наступні позиції онлайн активності: «висловлюю свої думки, пропозиції, зауваження в блогах політиків, громадських діячів, на сайтах державних установ, партій тощо» (4,5%); «залишаю коментарі до публікацій з соціальних, суспільно-політичних питань» (7,1%); «обговорюю на форумах, конференціях, в соціальних мережах актуальні питання соціально-політичного, громадського життя» (5,3%).

Також українці використовують мережу задля контактування з владними (3,6%) та громадянськими структурами (1,5%), отримання електронних державних послуг (е-регістрація, е-довідка, е-черга тощо) (4,9%), а також задля підтримки конкретних соціальних заходів, які ініціюються користувачами в мережі Інтернет (7,2%).

Крім того поступово набирає актуальність реалізація онлайн громадянської активності, пов'язаної з контролем за владою, заходів запобігання корупції та реалізації функцій громадянського суспільства онлайн: підтримання або ініціювання електронних петицій, звернень до органів державної влади, місцевого самоврядування тощо (е-петиції, е-звернення, е-скарги тощо) (5,6%); надсилання електронних запитів щодо отримання публічної інформації, створеної суб'єктами владних повноважень (е-запити) (1,9%); відстеження інформації щодо звітності за прибутками та видатками чиновників, прозорості фінансових операцій чиновників, звітів їх діяльності на посаді (е-декларації, е-звіти) (4 %); відстеження інформації про результати проходження різноманітних конкурсних проєктів, тендерів на закупівлю товарів або послуг державними установами, витрачання бюджетних коштів (е-бюджет, е-тендери, е-закупівлі система ProZorro) (2,3%).

Загалом дослідження громадянської активності в Інтернеті засвідчило, що переважна більшість українців сьогодні виявляє громадянську активність онлайн. Це демонструють відповіді українських користувачів. Так близько 64,5% українських користувачів Інтернету тою чи іншою мірою використовують мережу задля задоволення потреб в отриманні соціально-політичної інформації; формальної та неформальної онлайн взаємодії з державними органами, недержавними та міжнародними організаціями (е-послуги, е-запити тощо); неформального спілкування в мережі з питань громадянсько-політичної проблематики; пошуку однодумців, ініціювання та підтримка соціально-громадянських заходів, ініційованих онлайн; суспільного контролю за діяльністю державних установ, чиновників та посадовців (е-звіти, е-бюджет тощо). І лише 35,5% зазначили, що «нічого з переліченого не роблять» в мережі.

Таким чином, за результатами відповідей на запитання: «Яку активність Ви проявляєте в мережі Інтернет?», було виділено дві групи користувачів мережі. Перша група, основна для нашого дослідження, означена як «активісти». Це ті респонденти, українські користувачі, які вказали, що використовують Інтернет задля реалізації громадянської онлайн активності в мережі (N=799, 64,5% українських користувачів Інтернету). Друга група, допоміжна, означена як «нонактивісти». Це ті респонденти, які зазначили, що «нічого з переліченого не роблять» в мережі (N=439, 35,5% українських користувачів Інтернету відповідно). Зауважимо, що назви окреслених груп мають умовний характер, змістовно відтворюючи розподіл користувачів саме в рамках даного дослідження.

Для подальшого аналізу особливостей соціологічних характеристик групи українських користувачів, що реалізують певну громадянську онлайн активність зосередимо свою увагу на аналізі представників групи «активістів», як основної досліджуваної нами групи для окреслення соціологічного портрету онлайн «активістів».

Розгляд соціально-демографічних характеристик групи засвідчив наступні тенденції:

Аналіз вікових характеристик групи демонструє досить високу громадянську активність онлайн представників усіх окреслених нами вікових груп. Водночас дослідження засвідчує, що найменше така активність фіксується в молодіжній групі до 25 років (53,3%), а найбільше в найстаршій віковій групі користувачів від 66 років (73%).

Дослідження продемонструвало відсутність суттєвих статевих відмінностей, хоча зафіксувало дещо вищу громадянську онлайн активність серед чоловіків – 67,7% проти 61,9% серед жінок.

Аналіз «поселенських» характеристик групи «активістів» також продемонстрував досить високий відсоток таких респондентів в усіх типах поселення. Найменший відсоток таких активістів фіксується серед мешканців сільської місцевості (59,7%), а найбільший серед мешканців столиці (79,2%).

Аналіз «освітніх» характеристик представників групи «активістів» продемонстрував залежність такої активності від освітніх показників та виявляє найбільший відсоток респондентів, що виказують громадянську активність онлайн, серед більш освічених українців, а саме – громадян з повною вищою освітою (спеціалісти, магістри, аспірантура, вчений ступень) – 75,3%. Серед мешканців України з початковою та неповною середньою освітою таких 52,4%.

Дослідження зафіксувало й певні «регіональні» особливості українських користувачів Інтернету, які реалізують громадянську активність онлайн. Найбільше таких «активістів» серед мешканців Західного регіону (75,5%), найменше на Сході – 58,3% (зауважимо, що в нашому дослідженні до Східного регіону увійшли Дніпропетровська, Харківська області і ті частини Донецької та Луганської областей, які зараз підконтрольні Україні. На непідконтрольних територіях Донецької і Луганської областей та в Криму дослідження не проводилось). В Центральному регіоні «активістів» 65,1%, а в Південному – 60,4%.

Інтернет сьогодні виступає інструментом демократизації сучасного суспільства, надаючи активним соціальним суб'єктам різноманітні важелі впливу на суспільний процес в сучасному світі, збагачуючи арсеналом засобів контролю за владою та посадовцями, розширюючи можливості громадянської взаємодії.

Крім соціально-демографічних характеристик онлайн «активістів» доцільним буде зупинитися й на особливостях ставлення цієї групи до демократичних настанов, як показової характеристики групи.

Інтернет сьогодні є невід'ємною складовою сучасного демократичного процесу. Зауважимо, що одними з основних характеристик сучасної демократії можна вважати дотримання таких громадянських прав і свобод:

- 1) право свободи слова за умови адекватного використання даного права;
- 2) право громадянина на вільне отримання й поширення повної, достовірної і правдивої інформації про діяльність органів влади;
- 3) право свободи вибору мови міжособистісного спілкування;
- 4) незалежність преси й інших засобів масової інформації (включаючи телебачення, Інтернет);
- 5) громадянський, суспільний та парламентський контроль за армією, органами держбезпеки та інших силових структур;
- 6) право свободи мирних зборів, мітингів та демонстрацій;
- 7) право громадян вільно об'єднуватися в будь-які незаборонені законом громадські організації, групи, спілки та політичні партії [8].

Окремо слід виділити такий важливий складник демократії, як розвинуте громадянське суспільство і особливо один з його феноменів – сукупність соціальних угруповань (груп, колективів), об'єднаних специфічними інтересами (економічними, етнічними, культурними й таке інше), що реалізуються поза сферою діяльності держави та забезпечують можливість контролювати дії державної машини [8].

Тож зупинимось на деяких показниках демократичного устрою та проаналізуємо ставлення до них групи «активістів»:

Дослідження засвідчило, що «активісти» більш прихильні до демократичного устрою держави. Це підтверджує відповідь на запитання: «Якою мірою Ви особисто погоджуєтесь чи не погоджуєтесь з твердженням, що демократія забезпечує людині найбільші можливості для індивідуального політичного вибору, порівняно з іншими режимами?». Повністю погоджуються з цим твердженням 24,8% «активістів», проти 18,8% «нонактивістів». А вагаються при відповіді на це запитання 21,8% «активістів» проти 30% пасивних користувачів. «Активісти» підтримують свободу слова, як одну з основних настанов демократичного устрою суспільства. Про це свідчить непогодження з твердженням під час відповіді на запитання: «Якою мірою Ви особисто погоджуєтесь чи не погоджуєтесь з твердженням, що повна свобода слова сьогодні приведе до повної дезорганізації суспільства?». З цим твердженням не погоджується 52,9% «активістів» проти 40% «нонактивістів». В групі «активістів» також значно менше респондентів, які вагалися щодо свого погодження з цим твердженням (18,7% проти 29%).

Висновки. Дослідження громадянської активності українців в Інтернеті засвідчило, що переважна більшість українців сьогодні виявляють громадянську активність онлайн. Близько 64,5% українських користувачів Інтернету тою чи іншою мірою використовують мережу задля задоволення потреб в отриманні соціально-політичної інформації; формальної та неформальної онлайн взаємодії з державними органами, недержавними та міжнародними організаціями (е-послуги, е-запити тощо); неформального спілкування в мережі з питань громадянсько-політичної проблематики; пошуку односторонніх, ініційованих та підтримка соціально-громадянських заходів, ініційованих онлайн; суспільного контролю за діяльністю державних установ, чиновників та посадовців (е-звіти, е-бюджет тощо). І лише 35,5% користувачів зазначили, що «нічого з переліченого не роблять» в мережі. Дослідження виявило певні соціально-демографічні особливості користувачів, які проявляють громадянську активність онлайн – вікові, освітні, поселенські та регіональні. Крім того, було зафіксовано певні особливості в відношенні групи «активістів» до демократичних настанов – ставлення до демократичного устрою в цілому та ставлення до свободи слова.

Таким чином доходимо висновку, що Інтернет сьогодні виступає інструментом демократизації сучасного суспільства, надаючи активним соціальним суб'єктам різноманітні важелі впливу на суспільний процес в сучасному світі, збагачуючи арсеналом засобів контролю за владою та посадовцями, розширюючи можливості громадянської взаємодії.

Література:

1. Oates S. Revolution Stalled: The Political Limits of the Internet in the Post-Soviet Sphere. New York: Oxford University Press, 2013.
2. Bennett W.L., Segerberg A. The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics. *Information, Communication & Society*, 2012. Vol. 15. No 5. P. 739-768.
3. Bimber B. The Internet and Political Transformation: Populism, Community, and Accelerated Pluralism. *Polity*. 1998. Vol. 31. No 1. Pp. 133-160.

4. Vesnic-Alujevic L. Political participation and web 2.0 in Europe: A case study of Facebook. *Public Relations Review*. 2012. Vol.38. Issue 3. Pp. 466-470.
5. Poster M. Cyber democracy: The internet and the public sphere. In *Virtual politics: Identity and community in cyberspace*. Holmes D. (eds.). London: Sage, 1997.
6. Sandor Vegh. Classifying Forms of Online Activism: The Case of Cyber Protests Against the World Bank. *Cyber Activism: Online Activism in Theory and Practice*. Martha McCaughey and Michael D. Ayers (Eds.), New York, NY: Routledge, 2003. PP. 71–95.
7. Бойко Н.Л. Інтернет як ресурс впливу громадян на владу в сучасному українському суспільстві. *Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг* / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. К.: Інститут соціології НАН України, 2013. С. 375–381.
8. Гражданское общество: теория, история, современность / Отв. ред. З.Т. Голенкова. М.: Ин-т социологии РАН, 1999.